El mercat del plaer

Ordre públic i vida nocturna a Catalunya (1874-1939)

DANIEL DÍAZ I ESCULIES

Daniel Díaz i Esculies

El mercat del plaer

Ordre públic i vida nocturna a Catalunya (1874-1939)

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2026

INTRODUCCIÓ

Els canvis que va experimentar l'economia de Catalunya al llarg del segle XIX transformaren profundament el país. Els cascs antics de les ciutats amb els seus carrers estrets, foscos i mal ventilats es densificaren i la higiene i la medicina, molt precàries, no pogueren fer front a les malalties que provocaven elevades taxes de mortalitat, especialment a les classes baixes. En la fase de creixement que experimentaren en la segona meitat de la centúria, tot i l'enderrocament de muralles i la construcció d'eixamples, els problemes sanitaris que ja existien a causa de la manca de neteja de les vies públiques, l'abastiment d'aigua, la insalubritat dels habitatges, etc., es multiplicaren: la darrera aparició del còlera, les malalties industrials, la tuberculosi, la sífilis i altres afeccions venèries derivades de la prostitució, l'alcoholisme, etc.

En una societat com la catalana regida per la moral cristiana, la sexualitat sols podia expressar-se dins del matrimoni amb finalitat procreativa, però generalment això no es complia. Per als joves solters acudir a la prostitució era com una cerimònia d'iniciació que marcava l'entrada a la vida adulta i una manera fàcil de resoldre les necessitats sexuals. Mentre que l'experiència carnal masculina era vista positivament, s'esperava que la dona arribés verge al matrimoni. Als homes casats se'ls tolerava que poguessin satisfer els seus impulsos biològics de manera més o menys discreta fora del matrimoni tenint amants o visitant prostitutes.[1] Malgrat que aquesta conducta significava la conculcació del sisè Manament i era un acte contrari a la moral, no posava en perill el matrimoni (institució fonamental per al manteniment de l'ordre social)[2] i evitava

1. Les regles de la societat poden permetre la poligàmia, és a dir, que un o altre cònjuge puguin estar simultàniament casats amb dos o més consorts. Anomenar polígam un marit infidel o una persona socialment promiscua és un mal ús lingüístic en el qual es cau amb freqüència. MAIR, Lucy: *Introducción a la antropología social*. Alianza Editorial. Madrid, 1975, p. 95.

2. L'article 52 del Codi civil de 1889 establia que el matrimoni es dissolia per la mort d'un dels dos cònjuges, i el 104 prescrivia que el divorci sols produïa la suspensió de la vida en comú dels casats, però no dissolia el matrimoni. Per tant, aquest continuava sent legalment vàlid i els cònjuges no es podien tornar a casar; fer-ho significava cometre bigàmia, delicte que recollia el Codi penal de 1870 i castigava amb pena de presó major (Art. 486). El mateix

que els dits impulsos reprimits esdevinguessin problemàtics. D'altra banda, alguns higienistes pressionaven en favor del matrimoni. Consideraven que la solteria dels individus adults influïa negativament en la seva salut física i moral, ja que entre ells hi havia un nombre superior de bojos i criminals que entre els casats.

La prostitució va adquirir grans proporcions, i per a minimitzar les malalties que originava, les autoritats espanyoles implantaren el sistema reglamentista, d'arrel agustiniana (el mal menor), adoptat pels països europeus. La reglamentació significava controlar sanitàriament i policialment les dones que exercien aquesta activitat, zonificar el seu espai de treball situant-lo en àrees marginals per tal que no es veiés (el que no es veia no existia) i imposar-los tributs, bona part dels quals es desconeixia on anaven a parar. El reconeixement oficial de la prostitució per l'Estat feu encara més visible aquest extens proletariat femení, inclòs en el lumpen, constituït per inscrites al padró com a professionals del sexe i clandestines. Un fet que no podem obviar és que la prostitució estava implantada a les ciutats grans, els ports de mar i les «*plazas fuertes*» que disposaven de guarnició militar; en canvi era invisible o pràcticament inexistent a les localitats petites. Les heteres formaven part de l'estatus superior. No figuraven al padró, eren autònomes, considerades i envejades, vivien còmodament i algunes s'enriquien de per vida.

En començar el segle xx la situació canvià totalment. Sorgí el moviment internacional contra el tràfic de blanques en què estaven implicats els governs que pactaren convenis per a perseguir-lo, i el minoritari moviment abolicionista adquirí força. La ciència assenyalà la prostitució no com un pecat o un acte contra la religió i la moral, sinó com un perill d'afeccions que calia tractar gràcies al gran salt endavant que havia fet, la vella moral sexual s'esquerdà, aparegueren noves formes d'oci, el reglamentisme s'aplicà de manera cada vegada més laxa, la premsa anuncià bordells, clíniques antivenèries, condons (gomes), etc. Els nous aires de llibertat arribats amb la Segona República portaren el dret de divorci per mutu dissens o a petició de qualsevol dels cònjuges i aboliren el reglamentisme que no havia solucionat ni de lluny el greu problema sanitari originat per la prostitució. L'exemplar labor dels metges de la Generalitat de Catalunya en la lluita contra les malalties venèries humanitzà el tracte que es va dispensar a les professionals del treball sexual, que continuaren socialment estigmatitzades, i als seus clients. La revolució i la guerra de l'Estat espanyol de 1936-1939 brindaren l'oportunitat de

---

delicte també era recollit pel Codi penal de 1928 que el castigava amb pena d'un a quatre anys de presó tant si el matrimoni era canònic com civil (Art. 649, 1er).

crear instruments per tal que les treballadores d'aquest ofici que el volguessin abandonar poguessin reinserir-se socialment, però la dinàmica militar i la derrota republicana ho feren impossible.

La present investigació és una contribució al coneixement del funcionament, de les pràctiques i de l'evolució de la prostitució, de la lluita antivenèria, de la difusió en massa de les publicacions eròtiques i pornogràfiques i de la drogoaddicció a Catalunya des de l'establiment del règim de la Restauració el 1874 al del franquisme el 1939. Un període obert amb el triomf d'un cop d'estat militar i tancat amb el d'un altre, durant el qual els grans canvis polítics, econòmics i socials que es produïren tant a l'escena internacional com a la local van transformar profundament el mercat del sexe.

Historiar la prostitució en aquesta etapa és una tasca complexa que apropa l'historiador a l'arqueòleg. Les veus dels subjectes principals —majoritàriament dones pobres i analfabetes procedents de llocs molt diferents i durament estigmatitzades, mestresses i amos de les cases, clients, traficants, etc.— són pràcticament inexistents. Hem hagut de conformarnos, doncs, amb les fonts primàries indirectes —literatura de metges i juristes, articles de premsa, disposicions governamentals, notícies de successos, reglaments d'higiene especial, debats parlamentaris, etc.—, les quals hem resseguit exhaustivament i amb les secundàries.

Els llibres antics que ens informen sobre la prostitució coincideixen a assenyalar la seva presència ininterrompuda a totes les societats al llarg de la història de la humanitat i la seva adaptació a les característiques de cada època. Actualment les plataformes en línia i les aplicacions mòbils han desencadenat una revolució que ha canviat la seva oferta, demanda i els espais on s'exerceix.

Sant Vicenç de Castellet, febrer de 2025

I. OPTIMISME HIGIENISTA

La demografia de la Catalunya del segle XIX seguí la mateixa pauta de la d'Europa occidental, el creixement, però en el darrer quart es produí una caiguda de la fecunditat. Tot i això, passà de tenir 1.752.000 habitants el 1877 a 1.966.000 el 1900. L'increment de 214.000 habitants fou possible gràcies al pes de la immigració; immigració que s'accentuaria en les primeres dècades del segle XX. Demogràficament Catalunya es va dividir en dues grans àrees: la continental o muntanyenca i la litoral, la qual es beneficià de l'èxode de la primera format per pagesos empobrits per les males collites o elements atrets pels millors salaris que oferia la indústria. Les ciutats de l'àrea litoral concentraren la major part de la indústria, i per això van tenir un fort creixement. L'exigència de mà d'obra per a una indústria que es desenvolupava amb rapidesa juntament amb l'Exposició Universal de Barcelona de 1888 atragueren immigració de fora del Principat, sobretot valencians i aragonesos. La ciutat catalana que més augmentà la seva població va ser Barcelona; el 1900 assolia els 533.000 habitants (254.470 homes i 278.530 dones), cosa que significava 109,4 dones per a cada 100 homes. Un estudi de l'època atribuí el desequilibri entre els sexes a les guerres colonials de Cuba i Filipines; així mateix considerava que un nombre excessiu de dones ocasionaria de manera gairebé forçosa un augment de la prostitució, i aquesta una alça de la criminalitat i de la morbositat. També s'incrementarien les unions il·legítimes i els fills naturals que tant contribuïen a elevar la taxa de mortalitat.[3]

Al final de la dècada dels anys vuitanta del segle XIX Barcelona era una ciutat molt insalubre; tenia una taxa de mortalitat que ascendia al 30,62‰, molt per sobre de les d'altres països industrialitzats (Londres 19‰, Chicago 20,41‰, San Francisco 20,50‰, París 21‰, etc.). Les muralles medievals, que no es van enderrocar fins a mitja centúria, havien

3. VICENS I VIVES, Jaume: *Industrials i polítics (Segle XIX)*. Editorial Vicens-Vives. Barcelona, 1980, pp. 8-20; *Memorias premiadas por la Academia del Cuerpo Médico Municipal en el concurso de 1904. Gaceta Sanitaria de Barcelona*. Tip. de la Casa Provincial de Caridad. Barcelona, 1904, pp. 221, 466.

impedit disposar de superfície edificable, cosa que mogué els veïns a elevar l'alçada dels edificis amb la conseqüent densificació dels districtes i la degradació de la qualitat de vida.[4]

Al rescat de la poc saludable capital catalana vingué l'higienisme, un corrent de pensament nascut a Alemanya a mitjan segle XVIII que de seguida s'estengué a altres països europeus;[5] els seus representants al Principat foren Francesc Fabra i Soldevila, Lluís Comenge i Ferrer, Jaume Josep Ardèvol i Cabrer, Ildefons Cerdà i Sunyer, Pere Felip Monlau, etc. L'objectiu dels higienistes era la preservació de la salut de les poblacions i el seu benestar, per la qual cosa procediren a l'estudi de les causes de la insalubritat social i a l'establiment de les normes per a remeiar-les. Els higienistes tindrien com a missió elevar les seves propostes a l'Administració per tal que les apliqués.

Una de les seccions de la higiene pública era la de les malalties contagioses, entre les quals figuraven les de transmissió sexual. La sífilis era vista com una de les plagues més grans que castigaven la humanitat; no sols la patien els contagiats a causa de dur una vida disbauxada, sinó que la transmetien als seus descendents i eren causa de no pocs divorcis. L'esfereïment que provocava la sífilis quedà plasmat en la pintura europea de l'últim quart del segle XIX (*Herència*, Edvard Munch; *La mort*, Eugène Alfred Delâtre; *La inspecció mèdica*, Henri Toulouse-Lautrec; *Sífilis*, Ramon Casas, etc.). Malgrat l'alarma social desfermada per la sífilis, aquesta no era ni de lluny la principal causa de mortalitat. Així ho demostra l'estadística de Barcelona del quinquenni 1898-1902. Els primers llocs de la llista de les malalties més mortíferes els ocupaven la tuberculosi (13,66 %), la pneumònia (11,01 %) i les cardíaques (10,26 %). La sífilis (0,37 %), que afectava el segment jove de la població, quedava a la part baixa.[6]

La industrialització i el fort increment demogràfic situaren en el darrer graó del proletariat els anomenats «miserables»; eren l'estrat de mà

4. NIN I PULLÉS, José A.: «Influencia que el modo de ser de las grandes urbes ejerce en la salud y longevidad de sus habitantes: Aplicación de este estudio», dins *Gaceta Sanitaria de Barcelona. Órgano del Cuerpo Médico Municipal* (Barcelona), núm. 4, 10 de desembre de 1888, pp. 114-120. Vegeu: MONLAU, Pere Felip: *Abajo las murallas!!! Memoria sobre las ventajas que reportaría Barcelona, y especialmente su industria, de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad*. Imp del Constitucional. Barcelona, 1841.

5. MONLAU, Pere Felip: *Elementos de higiene pública*. Vol I. Imp. de Pablo Riera. Barcelona, 1847. En el llibre citat, Monlau situa com a primers higienistes Wolfgang Thomas Rau, Johann Gottlieb Arnold, Johann Wilhelm Baumer, Johann Peter Süßmilch i Johann Peter Frank.

6. *Memorias premiadas por la Academia del Cuerpo Médico Municipal...*, pp. 24-25.

d'obra no qualificada, inicialment provinent de les comarques, sobre el qual requeien totes les disfuncions del sistema capitalista, i el principal nodridor del pauperisme. Les depressions econòmiques i el constant flux migratori augmentaven aquesta bossa d'exclosos que les autoritats consideraven *classes perilloses* que calia controlar perquè eren una amenaça de l'ordre social. L'estat liberal les assistí mínimament (considerava la pobresa una qüestió individual). Foren la beneficència de l'Església i la caritat privada qui se n'ocuparen, però no sols amb el propòsit d'atenuar la pobresa extrema que patien, sinó també de disciplinar-les i de mantenir l'ordre social. Amb el propòsit de netejar els carrers de la capital catalana, el 1836 l'Ajuntament feu públic un ban que anunciava la prohibició de la mendicitat i la creació d'una Casa de Correcció on es tancaria els elements que no el respectessin.[7]

Si féssim cas al governador civil de Barcelona Ventura Díaz Astillero, resultaria que a la segona meitat dels anys quaranta del segle XIX el servei de seguretat de la província era completament ineficient; és per això que publicà un ban en què ordenava a alcaldes, comissaris i agents de seguretat pública i Guàrdia Civil que, en la part que a cadascun corresponia, complissin rigorosament les ordres de la superioritat. Entre les tasques en les quals havien de posar la màxima cura figurava el control de les tavernes, hostals i cases públiques, atès que aquests llocs solien ser el punt de trobada dels criminals o sospitosos de ser-ho. Respecte a les prostitutes (a les quals situava dins del lumpen) que fessin una gran ostentació pública de la seva activitat advertia: «*Que a las mugeres públicas notablemente escandalosas se las haga marchar a los pueblos de su respectiva naturaleza, previniéndoles que si vuelven a presentarse en los que indebidamente viven se les castigará como desobedientes a la autoridad*».[8]

El governador, però, no tenia cap tipus d'autoritat sobre les dones solteres o casades que per pròpia voluntat i de manera més o menys discreta mercantilitzaven el sexe. D'altra banda, les autoritats municipals sols actuaven quan el nombre de les qui s'exhibien pels carrers i places oferint els seus serveis augmentava molt i era motiu d'escàndol o quan les malalties venèries es disparaven i afectaven especialment els elements militars. Les ordenances municipals de Barcelona de 1857 volgueren corregir aquesta espinosa qüestió castigant severament les persones (no assenyalen el sexe) que rondant de nit proferien obscenitats, feien gestos provocatius que molestaven o escandalitzaven els

7. *Diario de Barcelona* (Barcelona), 2 de novembre de 1836, pp. 2477-2478.
8. *Boletín Oficial de la Província de Barcelona* (Barcelona), 28 de juny de 1847.

transeünts o que anaven vestides de manera indecent (Títol XI, art. 449, apartats 1 i 2).[9]

Els motius i la legislació esmentats expliquen la batuda de les forces de seguretat de Barcelona que a començaments de desembre de 1858 van arrestar i empresonar més de 200 dones, forçosament pobres, que es dedicaven a la prostitució.[10] També estaria en la mateixa línia la visita de diversos alcaldes de barri, acompanyats pel rector de l'església de Sant Josep i Santa Mònica de Barcelona (Ciutat Vella) i el bisbe de la diòcesi, al capità general de Catalunya —Domingo Dulce y Garay— per a exposar-li la necessitat de reprimir el comerç sexual. Defensaren la seva iniciativa sobre el fet que nombrosos joves havien emmalaltit i havien hagut d'ingressar a l'Hospital Militar, a més, altres havien mort. No digueren, però, ni un mot sobre l'estat de salut de les dones amb les que havien compartit llit. El capità general els prometé que d'acord amb les autoritats civils faria el que calgués per a evitar infeccions de transmissió sexual. Provisionalment disposà que s'establís un *quartelillo* de Mossos d'Esquadra al carrer de l'Arc del Teatre (Drassanes).[11]

A començament dels anys seixanta del segle XIX un setmanari denunciava l'increment i expansió de la prostitució arreu de Barcelona i l'existència de nenes que hi havien entrat de la mà de les seves mares:

> «*Es espantoso el número de mujeres perdidas que encierra Barcelona.*
>
> *Pues, a las que pululan* pública y *descaradamente por las principales calles de esta ciudad, hay que añadir las que no tienen casa ni hogar, y las que ostentan una opulencia deslumbradora.*
>
> *El concepto de que de nuestra moralidad formen los extrangeros, al contemplar tanta* paloma suelta, *no puede sernos muy favorable.*
>
> *Pero ha de sernos mucho menos lisonjero su juicio, cuando se encuentren con una niña que no ha traspasado aun la edad de la inocencia, y lleva ya impresas las señales del más vergonzoso descaro.*
>
> *Al ver encenagados en el lodazal del vicio muchachas de 10, 12 y 13 años, hemos querido averiguar el origen de corrupción tan repugnante, y nos hemos horrorizado.*
>
> *La que debía dirigirlas por el camino de la virtud, y procurar con cuidado religioso que el sol de la inocencia brillase para ellas con toda su pureza, rasgó, con mano sacrílega, el velo candoroso que ocultaba a sus*

9. *Ordenanzas Municipales de la Ciudad de Barcelona*. Imprenta Nueva, de Jaime Jepús y Ramón Villegas. Barcelona, 1857.

10. *Diario de Barcelona* (Edició de la tarda), 4 de desembre de 1858, p. 1.

11. *Diario de Barcelona* (Edició de la tarda), 12 de juliol de 1861, p. 1.

miradas y a su razón, cuanto es bueno que no vea ni comprenda un alma casta».[12]

El pensament dominant entre els higienistes per a prevenir el contagi sifilític causat pel «llibertinatge de les dones pervertides» era la reglamentació de la prostitució, considerada un mal inguarible. Aquesta era una tasca que requeia en l'Estat. El reglamentisme, a grans trets, consistiria en posar les prostitutes sota el control de l'Administració, fer-les passar visites mèdiques periòdiques i retirar del treball les contagiades. Amb aquest sistema les dones honestes estarien més segures, més lliures de provocació i de seduccions, o com deia el metge higienista francès Alexandre Parent-Duchâtelet, les prostitutes eren necessàries i contribuïen al manteniment de l'ordre i de la tranquil·litat a la societat.[13] Cal assenyalar, però, que l'higienisme concebia la dona com a víctima, per la qual cosa aquesta podia ser rehabilitada i incorporada a la societat.

A Catalunya sembla que sols quedaren fora del consens reglamentista uns pocs professionals de la medicina com per exemple els doctors Pere Felip Monlau i Josep Viñeta-Bellaserra. El primer es va desmarcar dels qui abraçaven la tesi reglamentista perquè la considerava immoral, i el que no era moral no podia ser higiènic.[14] El segon assegurava que la prostitució era el focus principal de propagació de la sífilis. Si la prostitució lliure era una calamitat, la reglamentada encara ho era més. La reglamentació estatal no servia per a protegir i donar suport al jove menor d'edat sinó que el llançava al llibertinatge. El redreçament de la societat s'aconseguiria amb la persecució judicial de l'organització col·lectiva de la prostitució, la supressió dels bordells pel Govern i la regeneració de la moral pública, especialment la dels homes; també considerava necessària l'obertura d'asils per a les noies que abandonessin les cases de tolerància.[15] Fora de Catalunya, un dels metges que es va posicionar sobre si la prostitució havia de ser perseguida o tolerada mitjançant la reglamentació, fou el jove catedràtic d'Higiene Privada i Pública de la Facultat de Medicina de Cadis Benito Alcina Rancé, que

12. *El Pájaro Verde, que habla lo suyo y lo ageno*, núm. 4, (Barcelona), 1861, pp. 49-50.

13. Parent-Duchâtelet, Alexandre Jean-Baptiste: *De la prostitution dans la ville de Paris, considérée sous le rapport de l'hygiène publique, de la morale et de l'administration*. Tom II. J.-B. Baillière. París, 1838, p. 512.

14. Monlau, Pere Felip: *Elementos de higiene...,* pp. 291-292.

15. Viñeta-Bellaserra, Josep: *La sífilis como hecho social punible y como una de las causas de la degeneración de la raza humana*. Establecimiento Tipográfico Editorial La Academia. Barcelona, 1886, pp. 52, 55-57.

se situà decididament al costat del reglamentisme. Argumentava la seva opció dient que atès que la prostitució existia calia vigilar-la, ja que combatre-la era perjudicial. Aclaria també que la tolerància que defensava no era una tolerància que autoritzava, sinó una tolerància que no perseguia. Combatre la prostitució pública era augmentar la clandestina. La prostitució pública era «*la espuma de la sociedad, que arrastra sobre su superfície las inmundicias de la sociedad misma*».[16]

L'efímer primer Codi penal espanyol (1822) no tipificava la prostitució d'adults. Tendia a la tolerància de les cases públiques posades sota vigilància i reglaments de la policia (Art. 535), protegia els menors de vint anys complerts i els infants que no haguessin arribat a la pubertat, 12 anys les noies i 14 els nois (Arts. 536 al 542).[17]

L'article del Codi penal de 1850, idèntic al del Codi de 1848, que tipificava el delicte de corrupció de menors d'edat deia: «*Art. 367. El que habitualmente o con abuso de autoridad o confianza promoviere o facilitare la prostitución o corrupción de menores de edad, para satisfacer los deseos de otro, será castigado con la pena de prisión correccional*». El liberal Joaquín Francisco Pacheco, fiscal del Tribunal Suprem (1847), en comentar-lo destacava que sols es castigava la prostitució quan existia alguna de les quatre circumstàncies que expressava: promoure o facilitar la prostitució o corrupció, que els prostituïts o corromputs fossin menors, que es fes habitualment o amb abús d'autoritat o confiança, i que la prostitució o corrupció no tingués com a objectiu el gaudi del corruptor sinó satisfer apetits d'altri. Respecte a facilitar o promocionar la prostitució d'un adult sense violència ni abús escrivia: «*¿Qué diremos del lenocinio simple? ¿Qué diremos de los dueños de casas de prostitución, cuando se limitan a lo vulgar de su tráfico, y ni corrompen menores, ni cometen abuso de autoridad, sino reciben solamente a personas que de su voluntad propia quieren allí juntarse? El artículo calla sobre este caso; y no hay otro en el Código que se ocupe de él. No hay, pues, delito: no hay pena propiamente tal. Lo que puede, lo que debe haber en este punto, son reglas de la policía, que no puede dejar de ocuparse en tomar sus precauciones y dictar sus preceptos, para esa triste necesidad de las sociedades humanas como las hemos alcanzado en el tiempo en que vivimos*». Afirmava també que el Codi havia fet

16. Alcina, Benito: *Tratado de Higiene Privada y Pública*. Tom II. Librería de José Vides, Editor. Cádiz, 1882, p. 568.

17. García Goyena, Florencio: *Código criminal español según las leyes y práctica vigentes comentado y comparado con el penal de 1822, el francès y el inglés, por el Illmo. Señor...* Tom I. Librería de los señores viuda de Calleja e Hijos. Madrid, 1843, p. 262.

el que li tocava: castigar la corrupció de menors. La resta del referent a la prostitució queia fora de la seva esfera; era qüestió de reglaments i d'ordenances.[18]

Devia ser a causa de la difusió de l'higienisme que en alguns municipis on funcionaven bordells es comencés a dictar reglaments per a ordenar i controlar la prostitució. Suposem que preveient la seva inobservança, el citat Codi de 1850 castigava amb pena d'arrest de 5 a 15 dies o multa de 5 a 15 duros els qui «*infringieren los reglamentos de policía en lo concerniente a mugeres públicas*» (Art. 485, apartat 8). Respecte a aquest article, per l'esmentat Joaquín Francisco Pacheco quedava ben clar que l'autoritat pública havia de reglamentar la prostitució: *«1. (...) Racionalmente, el Código supone bien. O es necesario extinguirla, o es necesario sujetarla a algunas reglas. Si lo primero es imposible, no queda más arbitrio que lo segundo para todo gobierno que conozca sus obligaciones. 2. Los reglamentos que aquí se indican no están todavía hechos. No hay ni puede haber leyes antiguas que sirvan de tales; porqué esas leyes pretendían suprimir, y no reglamentar*».[19]

En el Codi de 1870 es mantingué la sanció a la infracció dels reglaments de policia de la prostitució, la qual es castigava amb una multa de 5 a 25 pessetes i reprensió, però suprimia l'arrest (Art. 596, apartat 2). Els comentaris que de l'apartat segon d'aquest article fa el penalista José González y Serrano evidencien que era impossible aplicar-lo perquè els reglaments no sols no s'havien fet sinó que imperava la més gran de les arbitrarietats: «*Aquí no hay nada de eso* [reglaments], *porque los reglamentos particulares que haya podido escribir algún gobernador celoso, o han estado poco tiempo en ejecución, o han sido despreciados por sus sucesores, cuando no por el Gobierno supremo. Sobre este ramo de la administración pública está todo por hacer. Hay poblaciones en que se persigue á esas desventuradas como si fueran animales dañinos. Hay otras, en que se las concede la más absoluta libertad, é invaden los sitios más públicos, y dan cuantos escándalos se les ocurren. Cuando las casas de prostitución estén reglamentadas y tengan un padrón esas mujeres, y se castigue también severamente a los que abusen de su situación lamentable, entonces regirá ese párrafo 2º y otros muchos que se publicaren para regularizar ese mal necesario de la sociedad*».[20]

18. Pacheco, Joaquín Francisco: *El Código penal concordado y comentado por...* Tom III. Imprenta de Viuda de Perinat y Compañía. Madrid, 1870, pp. 142-143, 166.

19. Ibid., pp. 444-445.

20. González y Serrano, José: *Apéndice a los comentarios del Código Penal de Don Joaquín Francisco Pacheco, o sea El Nuevo Código, comentadas las adiciones que contiene por...* Imprenta de M. Tello. Madrid, 1870, pp. 369-370.

Quant al delicte de corrupció de menors, el Codi de 1870 el va agreujar: «*será castigado con la pena de prisión correccional en sus grados mínimo y medio e inhabilitación temporal absoluta, si fuere Autoridad*» (Art. 459). Salvador Viada y Vilaseca, fiscal del Tribunal Suprem (1899-1900), remarcà que «*Téngase muy principalment en cuenta que, para que exista este delito* [proxenetisme], *es preciso que la prostitución o corrupción de menores de edad (de uno u otro sexo, pues la ley no distingue) que se promueve o facilita, tenga por objeto satisfacer los deseos* de otro; *y que, por tanto, el que la facilita o promueve para satisfacer* sus propias *pasiones, comete, es cierto, un acto contrario a la religión y a la moral, però no sujeto a la sanción del Código*».[21]

El marc legal de l'Estat liberal cercava, doncs, que la prostitució d'adults, que des dels temps del dissolut rei Felip IV (1623) era il·legal però que continuava exercint-se en la clandestinitat, aflorés. Era costum, no autorització governamental, que els alcaldes, en els municipis més o menys importants, o els governadors civils a les capitals de província, assumissin l'organització i el control de la prostitució. Per això posaren en vigor reglaments redactats segons el criteri de les persones que s'ocupaven del servei d'Higiene, cosa que significava que cada municipi tingués un reglament diferent. Així, per exemple, trobem que a Girona (*plaza fuerte*), una ciutat que el 1854 encara estava emmurallada i comptava amb una important guarnició militar (1.160 homes d'un regiment d'infanteria que representaven el 8 % dels seus 14.615 habitants), l'alcaldia dictà unes normes preventives per a regular la pràctica de la prostitució, controlar la higiene i curar les dones afectades per les malalties derivades del seu treball.[22] Els mandats curts dels governadors a causa de la inestabilitat dels executius de Madrid i la prioritat que donaven a les qüestions d'ordre polític, encara els feia prestar menys atenció a l'activitat prostitucional.

Quan Barcelona emprengué el camí del reglamentisme topà amb moltes dificultats. El primer pas el va donar a mitjan segle XIX el president de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, l'exgover-

21. Viada y Vilaseca, Salvador: *Código penal reformado de 1870 con las variaciones introducidas en el mismo por la ley de 17 de julio de 1876. Concordado y comentado. Librería de Fernado Fe*. Madrid, 1885, p. 580.

22. Guereña, Jean-Louis: *La prostitución en la España contemporánea*. Marcial Pons. Madrid, 2003, pp. 164, 208; Clara, Josep: «Girona a mitjan segle XIX: Les cases de tolerància», dins *Tercer Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Actes*. Vol. 1. Lleida, 1981, pp. 95-100. Girona tindria un nou reglament sobre la prostitució el 1869 que va ser canviat el 1874. Rodríguez-Solís, E[nrique]: *Historia de la prostitución en España y América*. Tom II. Imp. de Fernando Cao y Domingo de Val. Madrid, 1891, pp. 187, 215.

nador civil Martín Foronda y Viedma, que sotmeté el tema a discussió a l'esmentada corporació, la qual es pronuncià en contra. Amb el propòsit de reduir els estralls causats per les malalties derivades de la prostitució en la salut pública, el governador Francisco Sepúlveda el 1863 nomenà una comissió per tal que confeccionés un reglament que sembla que va entrar en vigor. A aquest el seguiren d'altres.

El novembre de 1874, poc abans del *pronunciamiento* a Sagunt del general Arsenio Martínez Campos que inauguraria la Restauració borbònica, el governador Alejo Cañas Rey publicà un nou reglament que era la modificació del redactat per un antecessor seu en el càrrec.[23] El titulà *Reglamento de Higiene Especial*. Es tractava d'un text de vuit capítols i setanta-sis articles, llarg, prolix i rigorós. El seu article primer —preventiu i moralista— declarava que la creació de la secció d'Higiene Especial obeïa a la finalitat de «*prevenir y evitar los malos efectos de la prostitución; disminuir ésta en lo posible, e impedir que se manifieste de un modo escandaloso afectando a la moral y salud públicas*». S'acceptava, doncs, la impossibilitat d'erradicar la prostitució. Definia la condició de prostituta («*Serán consideradas como prostitutas todas las jóvenes o mujeres que cohabiten mediante retibución, con los hombres que las soliciten en casa ajena o propia*». Art. 3) i obligava aquesta a inscriure's en un padró especial (cosa que l'estigmatitzava de per vida), fixava les obligacions de les mestresses dels bordells, les de les pupil·les, les de les prostitutes que exercien per lliure, les mesures sanitàries a què s'haurien de sotmetre, les quotes que haurien d'abonar a l'Administració, etc.[24] També fixava un ampli ventall de sancions (econòmiques, privació de llibertat, desterrament, etc.) de què serien objecte en cas d'infringir el reglament, i determinava la tasca dels facultatius que les visitarien i les seves retribucions.

23. Juan Antonio Corcuera (1870-1871).

24. Les mestresses de les cases amb hostesses estaven dividides en quatre classes que pagaven mensualment les quotes següents: 30 pessetes les de primera classe, 20 les de segona, 15 les de tercera i 10 les de quarta. Les mestresses de les cases de rebre es dividien en tres classes que mensualment satisfeien 20 pessetes les de primera, 15 les de segona i 10 les de tercera. Les prostitutes amb domicili propi satisfeien una quota de 5 pessetes al mes; inicialment les hostesses no tributaven, però el 1882 havien de pagar 3 pessetes mensuals. En empadronar-se al registre general, les meretrius rebien la cèdula i la cartilla sanitària per les quals abonaven 1 pesseta. Per a poder treballar, les mestresses de les cases anteriorment citades i les prostitutes amb domicili propi, havien de sol·licitar a la Inspecció de la Higiene Especial la llicència, per la qual pagaven 5 pessetes. Les mestresses que tinguessin més d'una casa abonarien la quota mensual que els corresponia d'acord amb la seva classe si admetien un màxim de 8 pupil·les; per cada una de més haurien de satisfer 2,50 pessetes.

En benefici de la moral i de la salut pública, la Inspecció de la Higiene Especial s'encarregaria de la vigilància i repressió de tot el referent a la prostitució (carrers, bordells, cases no declarades, etc.). En el bienni 1880-1881 va detenir més de 2.000 professionals del sexe. La gestió dels impostos mensuals d'aquesta activitat estaria a càrrec d'una secció amb seu al Govern Civil; la diligència dels cobradors de la secció seria premiada amb un 5 % del que recaptessin. L'statu quo de la institució familiar quedava protegit amb la pena d'expulsió de la ciutat de les prostitutes que mantinguessin relacions amb home casat o jove no emancipat. Així mateix, cap home casat, vidu amb fills o jove no emancipat podria esborrar de l'esmentat padró especial una prostituta per a viure-hi amistançat. Donar-se de baixa del padró era una via plena d'obstacles difícils de superar. Calia que la interessada presentés una sol·licitud al governador (la majoria eren analfabetes!) en la qual acredités que feia un temps que havia deixat la professió, que observava una vida d'acord amb els bons costums, que comptava amb mitjans per a mantenir-se, i que algú garantís la seva conducta. La manera de causar baixa d'immediat era contraient matrimoni o sent reclamada per la família. Per les meretrius, els articles del reglament més humiliants segurament eren el 18è, que coartava la seva llibertat de moviments i els exigia decòrum: «*Las prostitutas sólo podrán transitar por los sitios y a las horas que se disponga, sujetándose a las leyes de la moral y del decoro*»; i el 25è que les obligava a estar en possessió d'unes cartilles sanitàries de caràcter policial on figuraria «*el nombre y la fotografia de la interesada, noticia de los reconocimientos sanitarios y su fecha; al final de dicha cartilla aparecerá la cédula, o sea la hoja de padrón de la interesada, en el que se anotarán los cambios de domicilio, con expresión del barrio, calle, número de la casa y piso que haya de ocupar*».[25] El reglament, tot i la seva duresa, era constantment burlat per les meretrius (treballaven estant malaltes, eludien les visites mèdiques, canviaven la fotografia de les cartilles, sortien al carrer a la caça del client, etc.).

Quan Vicente López Puigcerver va arribar a Lleida el 1886 per a fer-se càrrec del Govern Civil, la ciutat vivia un moment de creixença demogràfica; el nombre d'habitants s'acostava als 22.000. El governador

25. Sereñana y Partagás, Prudencio: *La prostitución en la ciudad de Barcelona, estudiada como enfermedad social y considerada como origen de otras enfermedades dinámicas, orgánicas y morales de la población barcelonesa*. Imp. de los Sucesores de Ramírez. Barcelona, 1882, pp. 104-118; Capel, Horacio; Tatjer, Mercè: «Reforma social, serveis assistencials i higiene a la Barcelona de final del segle xix (1876-1900)», dins*: Cent anys de salut pública a Barcelona. Institut Municipal de la Salut.* Institut Municipal de la Salut. Àrea de Salut Pública. Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 1991, p. 45.

constatà que la prostitució estava desregulada, fet que la convertia en un focus de malalties infeccioses de «*fatales consecuencias en la salud pública y bienestar de las familias*». D'altra banda, tingué coneixement que a les bagasseries es cometien abusos i que el cos d'ordre públic, mancat de regles d'actuació quant al règim interior d'aquells establiments, actuava amb criteri propi que de vegades era incorrecte. És per això que publicà un *Reglamento de la Sección Especial de Vigilancia e Higiene de la Prostitución* de cinc capítols i quaranta-quatre articles. Aquest reglament tenia alguns punts de coincidència amb el del governador de Barcelona, alhora que altres tenien un to paternal que l'allunyava del rigorisme d'aquell. Es va crear una *Sección Especial* que tenia la missió de vigilar, inspeccionar i en el possible reprimir la prostitució en benefici de la moral i la salut pública. La formarien tres negociats de personal: administratiu, facultatiu i de vigilància. Definia la condició de prostituta («*toda mujer que subsista del tráfico de su cuerpo con el público*» Art. 3) i classificava la inscrita en dues categories segons el lloc on treballés (casa tolerada o domicili propi) el qual no podria estar situat prop d'edificis de culte ni de centres d'ensenyament. L'obertura d'aquestes cases exigia haver obtingut el corresponent permís del Govern Civil. Era propòsit de l'autoritat controlar absolutament totes les meretrius, per això les mestresses de les cases tenien l'obligació de comunicar a la *Sección* en el termini de 24 hores sortides i ingressos de pupil·les. L'ocultació d'una dona, sobretot si patia afecció contagiosa, era una infracció greu de la mestressa davant el governador. Els vigilants de la *Sección* i del cos d'ordre públic comunicarien a la superioritat la relació de les dones que habitualment es dedicaven clandestinament a la prostitució; en cas de ser trobades en una casa tolerada les detindrien i les farien comparèixer davant la *Sección*. Se'ls instruiria un expedient governatiu en què figuraria el màxim possible de dades personals; si eren majors d'edat podrien inscriure's al registre. Les menors d'edat i les casades romandrien a la presó mentre es contactava amb les autoritats administratives del poble on residien els seus pares, tutors o marits; aquests, en el termini més breu possible, passarien a recollir-les i se'ls amonestaria severament per tal que vigilessin la conducta futura de les seves parentes. A cada dona inscrita, fos mestressa o prostituta, se li lliuraria una cartilla sanitària en la qual constaria el resultat dels reconeixements facultatius així com els canvis de domicili; setmanalment passarien dos reconeixements mèdics ordinaris, els extraordinaris serien els que calguessin. Les afectades de malalties no contagioses podrien refer-se a casa seva o a l'hospital, mentre que les que patissin malalties contagioses ingressarien a l'hospital fins que estiguessin curades del tot. Amb el

permís del cap de la *Sección Especial* podrien circular lliurement per la ciutat sense faltar al decòrum. L'esmentat cap de la *Sección* tindria, entre altres funcions, la de la comptabilitat. Les mestresses i les pupil·les satisfarien segons una escala les quotes corresponents.[26] Les pupil·les embarassades no pagarien quotes durant els tres últims mesos de gestació ni en els quaranta dies posteriors al part, períodes durant els quals no treballarien i per tant no tindrien cap ingrés. La contravenció del reglament seria castigada amb multes o amb l'arrest supletori en cas d'impagament.[27]

La prostitució era un negoci que permetia la corrupció de molts dels qui hi intervenien sense perill de ser descoberts ni sancionats. Hi havia algun governador civil que fixava mensualment la quantitat a recaptar; en cas de no arribar-hi, els cobradors es trobaven en un compromís i havien de recórrer a tot tipus d'arbitrarietats per tal d'aconseguir-la. Davant la falta de continuïtat laboral, els inspectors procuraven treure tot el suc que podien de la seva feina: miraven cap a una altra banda si es prostituïa menors d'edat, multaven a tort i a dret injustament, rebien suborns de les mestresses igual que determinats facultatius, etc.[28]

Habitualment les dones que s'inscrivien en el padró especial ho feien amb nom i cognom falsos. Els triaven elles o els mateixos funcionaris de la inspecció. Prenien el cognom d'amics, parents, amants, coneguts, polítics rellevants (Castelar, Salmerón, Sagasta, Martínez Campos, Serrano), etc. La inflació dels cognoms García, Sánchez, Martínez, Pérez, López, González, Fernández, Ruiz, Álvarez, etc., era aprofitada per les mestresses per a confondre els metges higienistes i fer passar pupil·les malaltes per sanes. Tenien sobrenoms que obeïen a motius molt diversos: gentilicis —Madrileña, Andaluza, Valenciana, Riojana, etc.—, una qualitat o defecte personal —la Morena, la Rossa, la Seca, la Peluda, la Gravada, etc.—, apel·latius posats per mestresses o amics —Gitana, Mascota, Estrella, Flora, etc. Un metge de la Higiene Especial afirmava que calia una vertadera filiació d'aquestes dones perquè permetria conèixer exactament la seva edat i origen, facilitaria als seus familiars

26. Les quotes se satisfarien setmanalment i a la bestreta d'acord amb l'escala següent: Mestresses de cases tolerades: 1a Classe (illegible), 2a Classe: 6 pessetes, 3a Classe: 4 pessetes. Hostesses: 1a Classe: 2 pessetes, 2a Classe: 1,50 pessetes; 3a Classe: 1 pesseta. Dones amb domicili propi: 1a Classe: 8 pessetes, 2a Classe: 6 pessetes. Per cada reconeixement d'alta o baixa per canvi de domicili i autorització corresponent 2,50 pessetes. Per la llibreta sanitària 1 pesseta. Per cada exemplar del reglament 1 pesseta.

27. *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida* (Lleida), núm. 101, 30 de juliol de 1886, pp. 397-398.

28. *La Nueva Lucha* (Girona), 18 de gener de 1889, p. 2.

que les localitzessin, permetria als tribunals l'aclariment de delictes comuns en els quals estaven implicats malfactors i prostitutes, etc. Afegia també que la responsabilitat d'aquell desgavell era la selva burocràtica.[29]

A les acaballes del segle XIX el comte de Güell establí la residència familiar en un palau modernista, encarregat a Antoni Gaudí, situat al carrer Nou de la Rambla (el Raval) de Barcelona. Es tractava d'un carrer especialment transitat per les classes populars que albergava una gran varietat d'establiments d'oci i prostíbuls que a les nits s'omplia de meretrius. Per tal d'allunyar aquestes de la seva residència i evitar així que quan, passada la mitja nit, les seves filles sortien del Liceu i tornaven a casa no veiessin el mercat del sexe que allí funcionava, va organitzar al marge de la legalitat i mercès a la inhibició de les autoritats un cos de seguretat que expulsava les meretrius del carrer. Decidit a allunyar la prostitució dels encontorns del seu palau, el comte adquirí i arrendà diverses cases del carrer Nou, d'aquesta manera clausurà les cases de tolerància que s'hi havien instal·lat.[30]

No per a extingir la prostitució, però sí per a minorar-la, metges higienistes de la ciutat de Barcelona gestionaren la creació d'un centre de correcció moral de prostitutes, però no se'n sortiren. El buit deixat per les administracions el va omplir la beneficència catòlica amb la Casa d'Adoratrius del Santíssim Sagrament, coneguda com el Col·legi de les Desemparades; el Reial Asil de Nenes Desemparades del Bon Pastor i la Casa del Retiro.

Les adoratrius eren una congregació religiosa que des de 1861 tenia a Barcelona una casa al barri de Sant Antoni, a l'Eixample; la seva finalitat era asilar joves que havien exercit la prostitució i reintegra-les a la societat. Les asilades, que rebien el nom de desemparades, vivien en un règim de reclusió absoluta per a fer-les oblidar el seu passat immediat. Romanien al col·legi uns tres anys, temps que es considerava apropiat per a la seva rehabilitació «espiritual i moral». Durant l'estada a la casa teòricament aprenien a llegir, escriure, conceptes elementals de cultura general i tota mena de tasques considerades pròpies de dones. En sortir, representava que estaven en condicions de començar una «vida honrada».

La comunitat del Bon Pastor la formaven monges de la Mare de Déu de la Caritat procedents de l'Estat francès. L'any 1886 ocupaven un edifici situat al carrer de la Travessera de Gràcia (Gràcia) on en aquesta

29. *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, núm. 3, 10 de març de 1892, pp. 104-107.

30. *El Diluvio* (Edició del matí), (Barcelona), 28 de gener de 1901, p. 7; *El Diluvio* (Edició del matí), 18 d'octubre de 1903, p. 8.

data hi havia 130 noies asilades. Les religioses es dedicaven a la rehabilitació de joves en règim de caràcter penitenciari. Al principi existien dues seccions d'internes que no mantenien contacte entre elles. La primera la constituïen joves desobedients i rebels en perill imminent de caure en la marginalitat ingressades a demanda de la família que buscava la seva correcció; la segona la formaven prostitutes menors d'edat ingressades a petició d'un parent, perquè els seus pares les havien abandonat, o de les autoritats per tal que fossin regenerades. A les de la segona secció se les ensenyava a treballar, llegir i escriure, catecisme i tot el que les religioses consideraven útil per a la seva formació moral i espiritual. Quan abandonessin el centre podrien tornar amb la família si aquesta les acceptava; en cas d'estar soles es mirava de col·locar-les com a minyones en cases considerades segures. Si una jove interna s'avergonyia de tornar a la societat, l'Institut l'afiliava a una congregació especial anomenada de les Magdalenes, subjectes a la prefectura de la superiora del Bon Pastor, que feia vida contemplativa. Quan les joves desemparades no volien reincorporar-se a la societat ni se sentien atretes per la vida contemplativa de les Magdalenes, el Bon Pastor les emparava i les inscrivia al grup de les Consagrades. Ajudaven les religioses en tasques d'educació i vigilància de les asilades amb les quals feien vida comuna.

La Casa del Retiro del carrer d'en Xuclà (Ciutat Vella), regida per la Congregació de Nostra Senyora de l'Esperança, acollia prostitutes grans i desvalgudes que generalment s'hi estaven fins a la mort. Havia estat fundada pel borbònic governador politicomilitar i corregidor de Barcelona Gaspar Sanz de Antona a mitjan segle XVIII.[31]

Des dels sectors obrers i progressistes es criticava aquests centres de beneficència catòlica perquè consideraven que explotaven la força de les «joves caigudes» que albergaven. A més de fer els treballs domèstics del centre, rentaven, planxaven i cosien roba d'esglésies i de particulars. Això significava competir de manera deslleial amb les dones dels obrers i les seves filles que no tenien feina, les quals, per a sobreviure, anaven a ocupar les vacants deixades per les acollides. D'aquesta manera els prostíbuls sempre disposaven d'un exèrcit de treballadores de reserva.[32] El perjudici que aquesta competència deslleial provocava a les dones obreres fou un més dels factors que alimentaren l'anticlericalis-

31. *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, núm. 12, 10 d'agost de 1891, pp. 415-425; *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, núm. 13, 10 de setembre de 1891, pp. 470-476.

32. NAKENS, Joseph: «Explotació iniqua», dins *La Campana de Gràcia* (Barcelona), 14 de maig de 1904, p. 3.

me popular que esclatà en el moviment insurreccional de 1909 (Setmana Tràgica). Entre el 26 de juliol i el 2 d'agost d'aquest any, obreres aturades, prostitutes, delinqüents comuns, etc., aixecaren barricades i formaren grups que van recórrer la ciutat incendiant amb petroli edificis religiosos i establiments de beneficència. Les que caigueren a mans de les autoritats foren objecte d'una brutal repressió.

El mes de setembre de 1909 es va sotmetre a consell de guerra Rosa Esteller (la Valenciana), Enriqueta Ballester (la Larga) i un home. La primera fou acusada de capitanejar un grup d'elements que cooperà en l'aixecament de barricades i d'excitar les veïnes a la rebel·lió; a la segona se l'imputà, sols per referències, de trobar-se junt a les barricades. El fiscal demanà pena de mort per a Esteller, mentre que retirà l'acusació contra l'altra processada en no haver-hi proves.[33] L'octubre d'aquest mateix any compareegueren davant el consell de guerra que tingué lloc a la presó de dones del carrer d'Amàlia de Barcelona Encarnación Avellaneda (la Castiza), Josefa Prieto (la Bilbaína), i tres homes. Tots van ser processats pel suposat delicte de rebel·lió arran de les denúncies fetes per elements de dubtosa conducta, igual que la dels esmentats, del carrer del Migdia (Ciutat Vella). Atès que haurien participat en la construcció de barricades a l'esmentat carrer, el fiscal va sol·licitar per a les dues dones la pena de catorze anys, vuit mesos i un dia de presó per auxili a la rebel·lió. Per la seva banda, els capitans defensors demanaren la llibertat. Desconeixem la pena que va recaure en Avellaneda i Prieto, però segur que devia ser molt elevada atès que el capità general de Catalunya, Valeriano Weyler, els la va commutar per una altra de molt dura: estranyament perpetu.[34] També va ser sotmesa a consell de guerra Maria Llopis Bergés (la Cuarenta céntimos), que tenia en el seu haver dues condemnes per furt. La causa contra ella provenia de la denúncia d'una dona a la qual el seu amant li hauria dit que en el mes de juliol Llopis estigué al front d'un escamot que entrà tumultuosament en el cafè del Teatro Cómico del Paral·lel on provocà grans desperfectes. En el seu informe el fiscal considerà els fets com un delicte de rebel·lió, i per això va sol·licitar la pena de reclusió perpètua. El defensor demanà l'absolució.[35]

El 1882 el doctor Prudencio Sereñana y Partagás, partidari del reglamentisme d'Alexandre Parent-Duchâtelet, publicà una investigació

33. *El Diluvio* (Edició de la nit), 3 de setembre de 1909, pp. 16423-16424.

34. *El Noticiero Universal* (Edició de la nit), (Barcelona), 30 d'octubre de 1909, p. 4; *El Noticiero Universal* (Edició del matí), 23 de març de 1910, p. 2.

35. *La Publicidad* (Edició de la nit), (Barcelona), 12 de novembre de 1909, p. 2.

sobre la prostitució femenina a Barcelona. Partint de la tesi que era una malaltia social, va consignar dos tipus de causes que l'originaven: predisposants i ocasionals. Serien predisposants: l'escassa instrucció femenina; la impossibilitat de la dona per a mantenir-se amb el seu propi salari i la desprotecció social; la desigual consideració entre el seductor i la seduïda que impulsava moltes noies a abandonar casa seva en no poder suportar l'estigma de la deshonra; el treball en condicions laborals penoses a fàbriques, tallers i mines de joves d'ambdós sexes de curta edat (de 8 a 10 anys) i sense instrucció; i la lectura de novel·les immorals. I ocasionals: l'abandonament per part de pares, tutors, marits o amants; la viudetat amb una prole nombrosa o sense que sumia la dona en la misèria; la pobresa derivada de la falta de treball; l'enlluernament de joves poc inclinades al treball pels vestits luxosos i la vida llicenciosa; les alcavotes reclutadores de dones incautes; i l'alcoholisme i la golafreria.[36] En altres paraules, la classe de tropa de l'exèrcit de la prostitució el formaven exclusivament dones pobres que veien en ella una opció de subsistència o via d'ascens social autoritzat per l'Estat, i menors d'edat impulsades per la mateixa família o que fugien de casa perquè els pares les obligaven a treballar en activitats feixugues i les maltractaven en cas que no els lliuressin els diners que guanyaven.

El doctor Sereñana y Partagás estimava que a Barcelona hi havia entorn de 6.132 dones que exercien la prostitució de manera clandestina (xifra impossible de saber), les quals causaven el major nombre de malalts veneris, mentre que el nombre de les registrades ascendia a 1.022. Si a aquestes s'hi sumava les que s'hi dedicaven de manera més o menys ocasional (el nombre de les quals tampoc no es pot saber), resultaria que la xifra total de dones que vivien del sexe de pagament no seria inferior a les 12.264. Quan les clandestines emmalaltien, en comptes d'anar al metge acudien a una curandera que els practicava una exploració vulvovaginal amb un tub de quinqué —espèculum molt habitual entre les prostitutes— i les tractava amb alguna mena d'ungüent que no els curava l'afecció sinó que els l'agreujava, o amb un producte càustic enèrgic com el nitrat de plata fos, la mantega d'antimoni (triclorur d'antimoni) o l'àcid nítric que els malmetia el sexe. Els 55 llits del departament de dones de l'Hospital de la Santa Creu destinats a l'atenció de les afectades per malalties venèries no cobria ni la meitat de les necessitats, de manera que les no admeses havien de curar-se a casa seva. Tot i estar malaltes, la falta de diners les obligava a treballar, de manera que continuaven estenent la infecció. L'estrat més baix d'aquesta prostitució el

36. Sereñana y Partagás, Prudencio: *La prostitución en la ciudad*..., pp. 128-141.

formaven dones que no podien pagar la visita mèdica, i les que retornaven a Barcelona després d'haver estat traslladades governativament a les seves localitats d'origen a causa de les malalties cròniques que patien. Es prostituïen de nit en indrets solitaris de la platja, embarcadors del moll i afores de la ciutat; eludien les detencions de la policia vestint-se amb parracs i fent-se passar per captaires.

Les noies joves que feien de cosidores, barretaires, planxadores, cotillaires, dependentes, minyones, etc., se situaven en un estrat superior. Es dedicaven esporàdicament a la prostitució, i dissimulaven la seva activitat exercint-la en cases de cites o directament al seu pis que, generalment, compartien amb amigues.[37] Les minyones eren especialment vulnerables. Era força corrent que en trobar-se al carrer sense feina, diners ni xarxa familiar entressin a un bordell. Aquest és el cas d'una noia aragonesa de quinze anys que servia en una casa de Barcelona. Es presentà a la secció d'Higiene del Govern Civil a sol·licitar la cartilla per a poder exercir legalment la prostitució. Com que el facultatiu que la va examinar comprovà que no estava desflorada exposà el cas al governador, el qual la feu canviar d'idea. La recomanà a una associació religiosa que de seguida li va trobar una feina.[38]

La llei de la necessitat concentrava milers de dones a les indústries. Treballaven en unes condicions higièniques mancades de salubritat (humitat, aire contaminat, espais reduïts, llum escassa, etc.) en jornades laborals de dotze hores per les quals percebien salaris molt baixos i estaven sotmeses als capricis dels encarregats. En cas de no satisferlos eren infamades i maltractades. Aquesta situació i les seves conseqüències les denunciava un sindicalista d'Igualada (Anoia) amb poques paraules: «*allí veréis confundidas las edades, dando lugar a que las niñas conciban pasiones que no están en relación con su organismo, y a que se desarrollen en medio de un foco de corrupción moral y material, que viene a dar por resultado terribles contingentes a la prostitución primero, al hospital y a la mendicidad después*».[39]

Que els esquers estaven sempre parats entre les necessitades ho comprovaren dues noies barcelonines sense feina de 16 i 17 anys d'edat. Conegueren un xicot que els va oferir feina de cambreres en un establiment en el qual cobrarien sis rals diaris a més del menjar. Les noies accepta-

37. Ibid., pp. 146-148, 151, 219. El doctor Sereñana y Partagás estimava que per defecte, l'any 1882 les prostitutes registrades a la ciutat de Barcelona pagaven al Govern Civil 100.000 pessetes, xifra que considerem exagerada.

38. *La Publicidad*, 27 d'octubre de 1888, p. 3.

39. *La Federación Igualadina* (Igualada), 5 de desembre de 1894, pp. 1-2.

ren la proposta i l'esmentat xicot les portà a una casa del carrer dels Mirallers de Barcelona on els rebé una dona que encara els millorà la remuneració. Quan s'adonaren que s'havien ficat en un prostíbul en fugiren esperitades i denunciaren el fet a la policia; aquesta detingué el reclutador i la mestressa de la casa els quals, per ordre del governador civil, foren posats a disposició del jutge.[40] Un planeta a part, i no precisament despoblat, era el de les heteres.

Quant als prostíbuls, el doctor Sereñana afirmava que les mestresses que els governaven eren despòtiques i els gestionaven amb criteris mercantils: traspassaven pupil·les com una mercaderia mercès a les corredores, les castigaven amb pallisses brutals per qualsevol falta, les recloïen sense menjar, etc.; eren poques les que es mostraven afectuoses amb elles i els prestaven ajut en cas de malaltia. El seu salari estava en relació amb la categoria de la casa on treballaven. Un governador civil de la capital catalana afirma que havien de lliurar la meitat dels guanys a la mestressa, de manera que amb l'altra meitat i les propines havien de fer front a la manutenció, els vestits, la perruqueria, la quota sanitària, etc. Moltes noies quedaven endeutades amb les mestresses perquè havien gastat molt més del que havien guanyat, cosa que les encadenava al bordell. A algunes la situació se'ls feia insuportable i fugien. La mestressa, que no estava disposada a perdre el deute pendent, feia buscar la noia, i si aquesta no havia aconseguit l'empara d'alguna societat benèfica o la protecció de les autoritats era tornada a la casa. En nombroses cases les noies veneraven un sant al qual pregaven que els conservés la salut; eren habituals els avortaments per necessitats laborals; els fills no desitjats, alguns dels quals patien sífilis i escròfula, solien lliurar-los a la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits.[41] A més d'espais de pràctica del sexe, alguns prostíbuls eren llocs on es preparaven robatoris i on els malfactors tenien amigues que els guardaven el botí. Si eren sorpresos cometent un delicte i podien fugir, el més fàcil era refugiar-se en una d'aquestes cases, canviar-se de roba i trobar testimonis fidels que corroboressin la seva coartada. A preguntes de l'autori-

40. *La Publicidad* (Edició de la nit), 19 d'agost de 1902, p. 3.

41. Sereñana y Partagás, Prudencio: *La prostitución en la ciudad*..., pp. 153-156, 163, 172; Gil Maestre, Manuel: *La criminalidad en Barcelona y en las grandes poblaciones*. Tipografía de Leodegario Obradors. Barcelona, 1886, p. 166-167. En el quinquenni 1883-1887 ingressaren a la Casa de Maternitat i Expòsits, fundada el 23 de novembre de 1853, 134 nadons infectats de sífilis, i 85 d'escròfula (tuberculosi i meningitis granulosa). Desconeixem, però, l'activitat laboral dels pares. *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, núm. 2, 10 d'octubre de 1889, p. 50.

tat les dones sempre responien que aquell individu aparentment sospitós estava en companyia seva en produir-se el delicte.[42]

El 1886, amb l'arribada del governador civil Luis Antúnez Monzón, l'atenció a les dones infectades a conseqüència de treballar a la prostitució va rebre un impuls. D'una banda, Antúnez va corregir la deixadesa i els abusos que existien en el servei d'Higiene, i eliminà el costum dels seus antecessors de dedicar els fons recaptats amb el gravamen sobre la prostitució quasi exclusivament a les seves necessitats (manteniment del cotxe, despeses de representació, etc.), a les del manteniment de l'òrgan administratiu que presidia, etc. De l'altra, assessorat pels doctors Frederic Castells Ballespí i Carles Ronquillo Morer, vicepresident i president respectivament de la secció d'Higiene Especial del Govern Civil, encapçalà el projecte de construcció d'un hospital dedicat a les malalties venèries. Malgrat que era una demanda ciutadana des de feia més de dues dècades, la tasca d'Antúnez estigué plena d'entrebancs. Exposà el seu propòsit al ministre de la Governació, el qual l'aprovà, però li manifestà que no podria comptar amb cap subvenció de l'Estat, i de la Diputació sols obtingué bones paraules. També va adreçar una carta circular als alcaldes dels municipis de la demarcació en la qual els demanava que en els seus pressupostos consignessin una quantitat per a contribuir a la construcció d'un hospital de «malalties especials de caràcter contagiós»; apuntava que la contribució, segons la importància de la població, fos de 75 a 100 pessetes. Per a accelerar els terminis, el governador civil treballà per a crear una infermeria que fos l'embrió del futur hospital. La infermeria fou una realitat a mitjan setembre de 1888. Es tractava d'un establiment situat al carrer de Ramon Berenguer el Vell (Ciutat Vella). Constava d'una sala amb trenta llits i altres dependències, on a més de l'activitat sanitària s'impartirien classes de lectoescriptura, brodat i costura a les pacients. La direcció i administració de la infermeria així com la construcció del futur hospital recaurien en la junta del patronat en el qual figuraria un ampli ventall d'autoritats. El governador civil, d'acord amb la junta, disposà que el futur hospital es posés sota el patrocini de Nostra Senyora de la Mercè.[43]

La junta del futur hospital —formada pel governador civil com a president honorari; el de la Diputació, president efectiu; l'alcalde, el

42. Gil Maestre, Manuel: *La criminalidad*.... pp. 170-171.

43. *La Vanguardia* (Barcelona), 6 de febrer de 1884, p. 844; Diario de Barcelona (Edició de la tarda), 6 de juliol de 1888, p. 1; *La Publicidad*, 16 de setembre de 1888, p. 2; *La Publicidad*, 17 de setembre de 1888, p. 1; *El Diluvio* (Edició del matí), 17 de setembre de 1888, pp. 7962-7963; *Diario de Barcelona* (Edició de la tarda), 21 de setembre de 1888, p. 11682.

president de l'Audiència, el rector de la Mercè, el rector de la Universitat, el doctor Bartomeu Robert i el secretari de la Diputació com a comptable— es posà en marxa de seguida i prengué els següents acords: procedir a la construcció d'un edifici que tingués les màximes condicions de salubritat (els ajuntaments dels pobles veïns ja havien ofert donatius que constituïen una quantitat important); destinar al sosteniment de l'hospital els impostos generats per la prostitució (principi que anys enrere ja havien formulat els metges higienistes) i convocar un concurs per a ocupar les places de tenidor de llibres i d'ajudant mèdic.[44] Per la seva part, el Govern Civil obrí un període de quinze dies per a la presentació d'ofertes de terrenys destinats a l'edificació del futur Hospital de Nostra Senyora de la Mercè; els terrenys podien estar situats en qualsevol dels termes municipals del pla de Barcelona, i la superfície hauria d'estar entre els 12.000 i els 24.000 metres quadrats.[45] Poques setmanes després de la inauguració de la infermeria, una de les pacients greus es trobava a les portes de la mort. Preveient el fatal desenllaç, arribà el rector de l'església de la Mercè que va preparar les altres dones. Agenollades i amb espelmes enceses, assistiren a l'administració del sagrament de l'eucaristia a la moribunda.[46] La infermeria, però, no estigué lliure d'incidents. En certa ocasió, quatre noies internes (desconeixem per quin motiu) trencaren els vidres de les finestres del dormitori i del menjador; l'aldarull fou tan gran que sols la intervenció de la Guàrdia Urbana aconseguí calmar-les.[47]

Els treballs per a la construcció de l'Hospital de Nostra Senyora de la Mercè estaven ben encaminats, però un inesperat gir de guió va fer-los descarrilar. Per la R. O. circular del 4 de gener de 1889 (*Gaceta de Madrid*, 5 de gener) el govern Sagasta disposava que els registres i l'expedició de cartilles als servents així com la gestió de la Higiene Especial passés a dependre dels municipis, fet que representà la fi del projectat d'hospital en què tants esforços s'havia abocat. En complir-se el primer aniversari del lliurament a la ciutat de la modesta infermeria (16 de setembre de 1889) per Luis Antúnez, el doctor Ronquillo envià a la premsa una carta en què recordava al governador civil que aquella era una data memorable per a Barcelona i honrosa per a ell. Lamentava que la disposició publicada a la *Gaceta de Madrid* exposés la infermeria a la desaparició i destruís un ideal humanitari. Ronquillo acabava la carta lamentant

44. *Diario de Barcelona*, 2 de novembre de 1888, p. 13549.
45. *Diario de Barcelona* (Edició del matí), 20 de novembre de 1888, p. 14306.
46. *Diario de Barcelona*, 11 de novembre de 1888, p. 13923.
47. *La Publicidad*, 26 de desembre de 1889, p. 2.

la ignorància ministerial sobre el que succeïa a Barcelona; si no hagués estat així «*de seguro que la organización del ramo de la Higiene especial establecida por el Gobernador señor Antúnez, habría servido de pauta para limitar en España el mal social llamado prostitución*».[48]

Amb el traspàs de la Higiene Especial als municipis, el consistori barceloní s'afanyà a organitzar-la. Va aprovar el Reglament per al servei d'Higiene Especial i Vigilància de la prostitució (maig de 1889) pel qual es constituïa un cos format per dues seccions: una de serveis mèdics i una altra auxiliar d'inspecció i vigilància. La primera s'encarregaria de la inspecció sanitària i la curació de les dones que exercissin la prostitució. La segona s'ocuparia de la recaptació econòmica mensual dels serveis sanitaris i de tenir actualitzat el registre general d'inscripcions. Els vigilants d'aquesta secció perseguirien els bordells clandestins, reprimirien els actes i les paraules que ofenguessin l'honestedat i la moral, denunciarien les cases que es dediquessin a la corrupció de menors i auxiliarien el cos mèdic per tal que pogués complir la seva labor.

Totes les dones que es dediquessin a la prostitució haurien d'estar inscrites en el registre o padró, on al costat de la seva fotografia figurarien els noms i cognoms vertaders (cosa que rarament es feia) a més dels triats per les interessades, la seva procedència, el domicili, etc. La inscripció podria ser voluntària o d'ofici. Aquesta darrera sols es faria si es tenia constància que es tractava d'una dona que es dedicava a la prostitució, però no se li lliuraria la cartilla corresponent si no se sotmetia a reconeixement mèdic. Eren requisits per a la inscripció que les dones fossin joves, que gaudissin de bona salut, estiguessin desflorades i manifestessin actuar amb total llibertat. Feta la inscripció, es lliuraria una cartilla a la interessada amb la seva fotografia i les pàgines en blanc on el metge anotaria els reconeixements que anés passant, l'estat de salut i totes les observacions que cregués convenients. Les mestresses de menys de 45 anys d'edat també estaven subjectes al reconeixement sanitari.

D'altra banda, tant les mestresses dels prostíbuls com les meretrius amb domicili propi, haurien de comunicar els canvis de domicili per tal que passessin el servei de reconeixement sanitari. Les mestresses no podrien posar reixes a les portes ni retenir les pupil·les contra la seva voluntat encara que els deguessin diners, aquesta era una qüestió que dilucidaria l'autoritat judicial competent. Les cases de prostitució i les particulars de les meretrius estaven obligades a exhibir un cartell posat en un lloc ben visible que digués que l'única garantia de l'estat sanitari de les noies era el que figurava a les seves cartilles. Cap senyal col·locat

48. *El Diluvio* (Edició del matí), 17 de setembre de 1889, p. 8091.

a la façana dels prostíbuls podria indicar que ho eren; a l'espai públic les noies no podrien mostrar l'activitat a què es dedicaven ni provocar els transeünts (cosa que com sabem moltes vegades no complien). Les infraccions del reglament comportaven multes que anaven de les 25 a les 50 pessetes, la clausura de la casa en cas de reincidència i la denúncia a la justícia. Completava el reglament els «Drets d'Inspecció sanitària», eufemisme amb què es designava les quotes que mestresses i pupil·les havien de satisfer al consistori segons la seva categoria, així com les de les cases de compromís (les cites eren concertades prèviament) i les de les meretrius amb domicili propi.[49]

Sembla que el reglament no devia funcionar gaire bé, ja que al cap de pocs mesos d'haver entrat en vigor la premsa informava que el consistori, després de tres sessions secretes, l'havia reformat o n'havia aprovat un de nou.[50] El secretisme amb què l'Ajuntament tramitava el canvi fou objecte d'una dura crítica de *El Diluvio*: «*Para que en esos tiempo de discusión omnímoda un Cuerpo deliberante tenga que celebrar sesiones secretas, es evidente que tratará de cosas sucias y vergonzosas. Así sucede ahora en el Ayuntamiento, quien delibera sobre la tributación que cabe imponer a un repugnante comercio, el cual en buen orden social debiera estar o prohibido del todo o ignorado por toda classe de autoridades. Jamás al menos debiera la mano oficial sacar de él ni el menor rendimiento, pues se motive, como se motive, será siempre cobrar un vil y asqueroso barato, y otra cosa peor todavía un extipendio, con que se permite explotar la más abyecta e inicua esclavización*».[51]

Les urgents necessitats sociosanitàries determinaren que el 1891 l'Ajuntament de Barcelona acordés la creació de l'Institut Municipal d'Higiene, ampliar el cos mèdic municipal i dividir-lo en quatre seccions: 1a d'assistència mèdica i policia sanitària; 2a Institut pràctic d'Higiene; 3a Institut bacteriològic, i 4a Higiene Especial, dedicada a la cura i

49. Els Drets d'inspecció sanitària mensuals aprovats per l'Ajuntament l'1 de juliol de 1889 eren els següents: Cases de prostitució: 1a classe: Per cada mestressa, 100 pessetes; Per cada pupil·la, 40 pessetes. 2a classe: Per cada mestressa, 40 pessetes; Per cada pupil·la, 5 pessetes. 3a classe: Per cada mestressa, 20 pessetes; Per cada pupil·la, 5 pessetes. 4a classe: Per cada mestressa, 10 pessetes; Per cada pupil·la, 3 pessetes. Cases de compromís: Mestresses de les cases, 20 pessetes; Meretrius que hi acudissin, 5 pessetes. Meretrius amb domicili propi: 1a classe: Per cada mestressa, 5 pessetes. 2a classe: Per cada mestressa 3 pessetes. *Reglamento para el servicio de Higiene especial y vigilancia de la prostitución*. Imp. de Henrich y Cía en Comandita, Suc. de Ramírez. Barcelona, 1889.

50. *La Publicidad*, 25 de febrer de 1890, p. 2; *El Diluvio* (Edició del matí), 12 d'abril de 1890, p. 3070; *El Diluvio* (Edició del matí), 20 d'abril de 1890, p. 3326.

51. *El Diluvio* (Edició del matí), 17 d'abril de 1890, p. 3222.

reconeixement de les dones públiques. La creació d'aquesta última fou ben vista per persones rellevants i amb experiència política; pensaven que mitjançant un inspector actiu i una legió de cobradors i vigilants aconseguirien incrementar el nombre de dones inscrites i obtenir una recaptació suficient per a atendre la resta de serveis mèdics i higiènics de la ciutat. Curiosament, el doctor Carles Ronquillo, que presidia la secció, era un opositor radical a la tributació de les treballadores sexuals. Feia gairebé trenta anys que ja havia manifestat per escrit que «*En nombre de la higiene se arranca de las manos de desgraciadas mujeres el dinero de su innoble ganancia, asaz mermada por la codicia de infames dueñas*», i ho havia repetit davant el cos de metges higienistes a Barcelona el 1885 amb el discurs *En una reglamentación perfecta no debe admitirse el oro de las prostitutas.*[52]

El mal tracte de què eren objecte les meretrius per part de les mestresses, en algunes ocasions les col·locava en una situació tan desesperada que decidien jugar-se la vida per tal de fugir. Una casa del carrer de l'Est (Raval) de Barcelona es feu tristament famosa perquè en els primers mesos de 1900 tres noies havien quedat greument ferides en precipitar-se al carrer des del balcó; com a mínim una d'elles era menor d'edat. Aquests fets mogueren *El Diluvio* a adreçar una severa crítica al governador civil, Eduardo Sanz Escartín (juliol de 1899 - maig de 1900): «*Esto es bárbaro; esto es monstruoso, y es tanto más digno de ser vituperado cuanto estos lances no debieran ocurrir nunca si aquí el servicio de Higiene especial sirviera para algo más que para sacar los cuartos a las meretrices. Cuando una infeliz de esas se arroja por el balcón, es que para ella está cerrada la puerta de la casa; es que vive de hecho encarcelada; es que vive de hecho retenida y secuestrada, lo cual constituye una infracción del Reglamento de higiene y un delito perfectamente definido en el Código penal*».

El quotidià recordava que un dels articles del reglament prohibia la retenció de les pupil·les contra la seva voluntat, i que no es permetia que les cases de prostitució tinguessin reixes de cap tipus en comptes de portes. Pel senyor governador, continuava el text, l'article esmentat era lletra morta ja que es comptaven per desenes les cases que tenien reixes, i els empleats del servei de la Higiene no ho denunciaven a la superioritat.

52. Ronquillo, Carles: «Lo primero la higiene», dins *Pabellón médico* (Madrid), Tom IV, 7 de maig de 1864, p. 204; Discurs llegit davant el cos de metges higienistes el dia 23 de febrer de 1885, dins *Gaceta Médica Catalana*. Tom IX, núm. 2, (Barcelona), 1886, pp. 35-40; *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, núm. 11, 10 de juliol de 1891, pp. 381-384; *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, núm. 14, 10 d'octubre de 1891, pp. 493, 495.

A conseqüència de les declaracions de l'última pupil·la ferida a un delegat del Govern Civil, la mestressa de la casa va ser detinguda i posada a disposició del jutge.[53] Poques setmanes després de l'incident descrit, una pupil·la d'una casa del carrer de la Fruita (Ciutat Vella) que fugia mitjançant una corda lligada al balcó va caure fent-se unes ferides gravíssimes, per la qual cosa va ser ingressada a l'Hospital de la Santa Creu.[54]

En condició de president de la Secció quarta del cos mèdic municipal, el doctor Ronquillo redactà la memòria reglamentària de l'any econòmic de 1891-1892. En prendre possessió del càrrec l'estiu de 1891, comprovà que imperava el desordre, desordre que no havia pogut solucionar del tot. Els prostíbuls amb més pupil·les s'havien declarat en rebel·lia; els metges no hi practicaven les revisions corresponents perquè els vigilants no els protegien, i els cobradors no s'hi acostaven a recollir les quotes. No s'aplicà cap correctiu a les mestresses. D'altra banda, el tancament el mes de març de 1891 de la infermeria que havia d'esdevenir l'Hospital de Nostra Senyora de la Mercè empitjorà la situació. El càlcul de prostitutes inscrites, inferior a l'elaborat pel doctor Sereñana y Partagás feia una dècada, donava les xifres següents:

1891	
Juliol	640
Agost	661
Setembre	587
Octubre	582
Novembre	640
Desembre	630

1892	
Gener	604
Febrer	678
Març	629
Abril	567
Maig	739
Juny	739

Les variacions en el nombre d'inscrites no eren significatives; obeïen a detencions practicades per la secció de vigilància de les que circulaven pels carrers, de les que desapareixien perquè no volien pagar les quotes o de les que es negaven a passar els reconeixements mèdics i entraven a les files de la clandestinitat. La pretensió d'arribar a 900 o 1.000 inscrites era una quimera. El doctor Ronquillo considerava que per a la

53. *El Diluvio* (Edició de la tarda), 7 d'abril de 1900, p. 4; *El Diluvio* (Edició de la tarda), 11 d'abril de 1900, pp. 4-5; *El Diluvio* (Edició del matí), 12 d'abril de 1900, p. 11.

54. *El Diluvio* (Edició del matí), 25 d'abril de 1900, p. 14; *El Diluvio* (Edició del matí), 26 d'abril de 1900, p. 8.

salut de Barcelona era suficient comptar amb 700 o 800 inscrites que fossin fixes, complidores del règim reglamentari i que passessin els reconeixements mèdics. Defensava també que mensualment es fes una batuda general contra les clandestines, no amb el fi d'obtenir inscripcions, sinó per a enviar el major nombre possible de malaltes a l'hospital.

Sobre el paper la conducta a seguir per part dels metges quan trobaven una meretriu víctima d'alguna malaltia de transmissió sexual no oferia cap dubte: ordenar el seu ingrés immediat a un hospital higiènic. La realitat, però, era més complexa, i la legalitat s'incomplia sistemàticament. D'entrada, era habitual que el metge ni tan sols la veiés; la mestressa del prostíbul on treballava la noia malalta l'amagava i comunicava a l'autoritat sanitària que s'havia fugat. D'altra banda l'Hospital de la Santa Creu no disposava de prou llits, moltes dones no volien ingressar en aquell vetust establiment al qual veien com l'avantsala del cementiri, i l'hospital es treia de sobre totes les que podia basant-se en els seus estatuts que manaven no acollir cap malalt en contra de la seva voluntat. En certa ocasió, a la infermeria promocionada pel doctor Ronquillo es va ingressar i aïllar per ordre seva una noia malalta que havia estat rebutjada per l'Hospital de la Santa Creu. Aquest gest altruista li portà problemes, ja que un jutge va qualificar l'acte de detenció arbitrària. Ronquillo sortí airós del tràngol mercès a la ferma intervenció de l'alcalde accidental de Barcelona Domènec Martí i Gonfau que demostrà al jutge que aïllar un focus de contagi no era una detenció arbitrària sinó el compliment de la llei vigent.

El president Ronquillo finalitzà la memòria sotmetent a la consideració de l'Ajuntament si havia arribat l'hora de clausurar els prostíbuls de la ciutat reglamentant i reconeixent exclusivament les prostitutes lliures: «*Desaparezcan estos mercados y cárceles de esclavas en que las mujeres están obligadas a cometer actos contrarios a su voluntad, y condenadas a sufrir el contagio del venéreo y de la sífilis; desaparezcan estas casa, guaridas de perdidos y tertulias de ciertos funcionarios sempiternos defensores de las amas; desaparezcan por último estos focos, gérmes de infección para el individuo y de muerte para la raza*». La prohibició dels prostíbuls, doncs, no sols seria un immens triomf moral sinó també una victòria de la salut pública.[55]

Els serveis d'Higiene Especial que gestionaven els ajuntaments de les capitals de província i d'altres ciutats van passar definitivament als governs civils per una R. O. del 6 de desembre de 1892 (*Gaceta de Ma-*

55. «Memoria reglamentaria del año económico de 1891-1892». Barcelona, 30 de juliol de 1992, dins *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, núm. 11, 10 de novembre de 1892, pp. 408-418.

drid, 8 de desembre) del govern Cánovas. En la part expositiva de la R. O. es justificava la decisió del Ministeri de la Governació a causa de les repetides queixes, oficials i particulars, que li havien arribat i pel relatiu abandonament municipal del servei que, juntament amb la falta d'organització, havien originat un increment de les malalties de transmissió sexual especialment entre la tropa, fet que havia donat lloc a freqüents reclamacions de les autoritats militars. En el breu període en què la Higiene Especial estigué municipalitzada (1889-1892) es produí una proliferació de reglaments locals arreu de l'Estat. A Catalunya n'hi havia set (Barcelona, Figueres, Girona, Lleida, Tarragona, Reus i Vilafranca del Penedès).[56]

A mitjan novembre de 1892 el ministre de la Governació havia dictat una R. O.[57] per tal que el governador civil de Barcelona inspeccionés l'administració de l'Ajuntament de la ciutat i li comuniqués el resultat. El governador posà mans a l'obra i el gener de 1893 sortí a la llum un escàndol de corrupció que afectava l'acció de govern del consistori. La memòria governativa redactada a partir de les dades de la inspecció formulava greus càrrecs contra bona part dels regidors. Entre les irregularitats exposades per la memòria figuraven les comeses a la secció d'Higiene Especial. El governador va revisar els registres on constaven les dones que exercien treball sexual, i pogué comprovar que no eren altra cosa que uns quaderns mancats de garanties. La inscripció significava ingressos, i la no inscripció era una defraudació als interessos generals, cosa que feia sospitar que aquella deficiència podia haver estat acordada en benefici d'algun particular. No es tractava d'una sospita sense fonaments atès que un regidor, en sessió pública, havia denunciat els abusos que es cometien. S'havia disposat la instrucció d'un expedient en què el dit regidor declarà sobre fets gravíssims constitutius de vertaders delictes imputables a l'inspector d'Higiene Especial, es prengué declaracions a altres elements que en alguns punts confirmaven el que havia manifestat el citat regidor, però l'inspector continuà en el càrrec i l'expedient quedà paralitzat. S'observava també que en el pressupost municipal de 1891-1892 no es consignava la despesa en Higiene Especial, i que la recaptació d'aquest servei no coincidia amb les dades dels registres d'inspecció. Les visites dels inspectors a tots els districtes de la ciutat aportaren dades que, tot i no ser completes, demostraven que molts prostíbuls no estaven registrats, i els que ho estaven tenien moltes meretrius il·legals. La feina dels metges es podia considerar pràcticament

56. Guereña, Jean-Louis: *La prostitución en la España*..., pp. 288-289.
57. *Gaceta de Madrid* (Madrid), 15 de novembre de 1892.

inútil, perquè les dones inscrites no passaven la revisió, fos perquè directament s'hi negaven o perquè les mestresses declaraven que eren fora. El nombre de meretrius que per ordre facultativa havien d'ingressar a l'hospital no coincidia amb el de les ingressades, i a més, aquestes no eren les que els corresponia. Per tot això, la memòria afirmava que «*Procede remitir al Juzgado todos los antecedentes, a fin de que se averigüen los hechos denunciados y se imponga la pena correspondiente, todo sin perjuicio de hacer cargos al Ayuntamiento por la defectuosa manera de prestar este servicio que ha mirado con negligencia, y especialmente al Alcalde* [Manuel Porcar i Tió]*, por no haber adoptado providencia en el expediente instruido y permitir que continuaran los abusos después de denunciados y en parte comprobados y al frente un empleado contra quien tan graves cargos resultaban, y porque la recaudación no correspondía ni aun a los datos de los Registros de la Inspección*». Els regidors de les comissions permanents de Governació i Foment de l'Ajuntament elevaren alhora al governador civil els corresponents recursos. Quant a l'actuació de la secció d'Higiene Especial, la comissió de Governació va girar com un mitjó l'argumentació del governador. Afirmà que: «*Encargose* éste [l'Ajuntament] *del servicio con repugnancia y por mandato de la superioridad [,] y si la paternal manera que procuró llevarlo a cabo, suprimiendo los brutales castigos y las grandes infamias de otras épocas han producido disminución en los rendimientos, disminución en el número de mancebías y disminución en el número de mujeres inscritas, esto podrá ser considerado como un cargo por quien sólo vea en el servicio de higiene una fuente de rendimientos [,] para toda persona dotada de sentimientos levantados y generosos lo considerará como un verdadero elogio.*

Si embargo, tampoco hay completa exactitud en decir que el actual Ayuntamiento no se preocupase del asunto y no se consiguiese en gran parte descubrir y evitar las casas clandestinas y la ocultación de mujeres en las inscritas, aunque le sea más difícil que al Gobierno civil el conseguirlo, pues carece de la fuerza que éste tiene para hacerse respetar de la gente maleante». I acabava manifestant que l'Ajuntament havia fet el que havia pogut per a harmonitzar dins del possible el servei d'Higiene, la llibertat de les dones i el descobriment de les ocultacions. El governador civil, Ramón Larroca y Pascual, autor de la dita memòria, no s'atreví a arribar fins al final de l'assumpte perquè sembla que fou pressionat pel Govern liberal de Madrid i el seu cacicat barceloní. Dels 49 regidors que en aquells moments formaven el consistori, en confirmà 28 en el càrrec en condició d'advertits, i en cessà 21 que van ser substituïts per altres tants que va nomenar personalment. Entre aquests hi ha-

via Camil Fabra, marquès d'Alella, que ocuparia l'alcaldia. Que tot plegat quedaria en un no-res n'era ben conscient el governador quan comunicà als periodistes que l'expedient governatiu i la memòria serien enviats al Consell d'Estat per tal que aquest aconsellés el que considerés més convenient. El govern mixt de regidors advertits i nous posava punt i final al sainet, nom amb què la premsa denominà aquell escàndol.[58]

A finals del segle XIX Girona tenia 15.787 habitants; era la capital provincial catalana menys poblada. El baix creixement vegetatiu juntament amb el flux migratori cap a Barcelona no fou compensat per la immigració. En no tenir un sector industrial potent es decantà cap al sector de serveis. Les fires i un important mercat setmanal atreien molts comerciants; la presència militar, com ja sabem, tenia un gran pes. Aquesta població eventual era propícia a visitar els bordells. En nom de la moral pública i de la higiene, la premsa local s'havia fet ressò de les reiterades queixes dels veïns al governador civil perquè es tolerava la prostitució clandestina als carrers cèntrics i al barri de la Mercè. L'estiu de 1898 la premsa felicitava el governador civil interí que, després d'escoltar les peticions d'alguns veïns dels carrers de darrere del Teatre Municipal, no va dubtar a expulsar la prostitució del barri. Temps enrere s'havia produït un escàndol que superà els que habitualment hi tenien lloc. A Arbúcies (la Selva), dos individus havien ofert feina de minyona a Breda (la Selva) a una noia de 16 anys, i després a la capital. En baixar del tren la portaren a una bagasseria del carrer de Talarn. La ràpida intervenció d'un sereno aconseguí alliberar la noia i detenir un dels malfactors; l'altre, perfectament identificat, aconseguí fer-se escàpol.[59]

Tarragona, durant el darrer quart del segle XIX, havia transitat de ciutat fortalesa a ciutat comercial. El 1900 la crisi provocada per la mort de les vinyes a causa de la fil·loxera i el daltabaix de les guerres colonials li havien passat una elevada factura; la demografia (moltes cases estaven buides) havia retrocedit al nivell dels primers anys de la Restauració (23.423 habitants).

58. *El Diluvio* (Edició del matí), 12 de gener de 1893, p. 336; *El Diluvio* (Edició del matí), 13 de gener de 1893, pp. 364-365, 371-372; *El Diluvio* (Edició de la tarda), 13 de gener de 1893, p. 395.

59. PUIGBERT I BUSQUETS, Joan: *La Girona de la Restauració. Girona, 1874-1823*. Diputació de Girona. Ajuntament de Girona. Girona, 1995, pp. 8-13; *Diario de Gerona de Avisos y Noticias* (Girona), 8 de novembre de 1895, p. 2; *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 28 de novembre de 1896, p. 2; *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 17 de juny de 1898, p. 2; *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 17 de febrer de 1897, p. 5.

A mitjan segle XIX la prostitució devia ser considerable a la ciutat atès el radical ban publicat per l'alcalde: ordenava als amos d'habitacions llogades, on consideressin que es practicava sexe de pagament, que disposaven de dos dies per a cancel·lar el contracte; igualment estaven obligats a elaborar un informe detallant qui eren les llogateres. En cas de no procedir així serien multats amb 200 rals. També establia que qualsevol dona que visqués amistançada o que emparés la prostitució, així com les que s'hi dediquessin, havien de marxar al seu poble natal en el termini de vint-i-quatre hores sota pena de ser-hi conduïdes, en qualitat de detingudes, mitjançant parelles de la Guàrdia Civil.[60] Desconeixem els efectes que tingué aquesta disposició de l'alcalde; el més probable, però, és que després de la maltempsada les coses retornessin al seu curs habitual.

La prostitució, concentrada a la part alta i motiu de constants escàndols, sembla que ingressava una important suma de diners a les arques del Govern Civil, ja que l'estiu de 1888 era intenció del seu titular, Cayetano Pineda Santa Cruz, que un cop pagades les atencions corresponents a la Higiene Especial amb aquests diners, es lliurés la resta a auxiliar les cases de beneficència, les associacions pietoses i les famílies necessitades per tal que no sortissin a pidolar pels carrers. En atribuir Madrid la competència de la prostitució als municipis el gener de 1889, el diari local *La Provincia de Tarragona* va expressar la seva confiança en els regidors que a partir d'aquell moment se n'encarregarien, alhora que esperava que seguissin la labor humanitària que havia dut a terme el governador civil, el qual, discretament, havia aconseguit l'ingrés de nombroses noies en risc d'exclusió social a l'Asil de l'Esperit Sant.[61]

A finals de gener, sota la presidència de l'alcalde Miquel Coma i Benaiges, es va reunir el consistori. Va aprovar, entre altres qüestions, l'informe de la comissió d'Higiene municipal. L'informe establia els següents punts: 1. Que el servei d'Higiene continués regint-se per l'antic reglament fins que se'n redactés un de nou, 2. Que es mantingués en el càrrec de metge higienista Ignasi Carbó amb un salari de 1.200 pessetes anuals, 3. Que l'inspector d'Higiene seguís en el càrrec amb un salari anual de 1.500 pessetes, 4. Que el cobrador d'arbitris municipals s'encarregués de la recaptació dels drets que havien de satisfer els bor-

60. *Diario de Barcelona* (Edició de la tarda), 7 de febrer de 1859, p. 1.

61. *Diario de Tarragona* (Tarragona), 29 de juliol de 1888, p. 2; *La Provincia de Tarragona* (Tarragona), 18 de gener de 1889, p. 2.

dells; percebria un increment mensual de 20 pessetes sobre el seu salari.[62]

El vot de confiança donat a l'Ajuntament per *La Provincia de Tarragona* durà poc. L'Ajuntament, deia el rotatiu, havia decebut molta gent perquè no havia pres cap mesura «*para poner coto a las demasías de tanta gente de mal vivir, que paulatinamente van invadiendo todas las calles de esta capital con infracción manifiesta de los reglamentos*». D'altra banda, no havia pres en consideració les instàncies que li havia presentat el veïnat del carrer de la Destral per tal que clausurés el prostíbul que hi havia a tocar d'una escola pública de nenes sostinguda pel mateix Ajuntament. Per tot això, el rotatiu concloïa el seu escrit, demanant que: «*En nombre, pues, de la moral pública, en nombre de las inocentes criaturas que frecuentan la escuela municipal y en nombre de todos los vecinos honrados de aquella calle, pedimos al Sr. Alcalde que, amparándose en el reglamento de higiene, que prohibe existan casas de prostitución abiertas en las cercanías de iglesias, escuelas y establecimientos de enseñanza, mande el cierre de la que denunciamos*».[63]

El nou alcalde, el liberal Joan Matheu i Sabater, es trobà que en el ple del 4 d'octubre de 1889 la comissió d'Higiene va presentar fora de l'ordre del dia i amb caràcter d'urgència un informe en què s'exposava que s'havia ordenat a l'inspector del ram la presentació dels fons i que retés comptes a la comissió. Esgotat el termini de vint-i-quatre hores sollicitat per l'esmentat inspector sense que el presentés, la comissió proposà a l'Ajuntament que l'empleat fos cessat. L'alcalde feu present a la corporació que, d'acord a les atribucions que tenia i en vista dels abusos comesos per l'inspector, havia determinat suspendre'l provisionalment de treball i sou i fer instruir un expedient per a la depuració dels fets.[64] Més enllà de les paraules de l'alcalde no sabem què va passar, el que sí sabem és que el càrrec d'inspector d'Higiene Especial, per inèrcia, arreu tendia a la corrupció.

El malestar entre els veïns derivat del funcionament de les cases de prostitució mogué l'Ajuntament a tancar les instal·lades a la Baixada del

62. *La Opinión* (Tarragona), 24 de gener de 1889, p. 1; *El Mercantil* (Tarragona), 24 de gener de 1889, p. 2. Els quatre diaris que s'editaven a la ciutat de Tarragona publiquen quantitats diferents quant als honoraris que percebrien el metge higienista i l'inspector. Mentre que *La Opinión* i *El Mercantil* donen les xifres que hem indicat, *Diario de Tarragona* i *La Província de Tarragona* coincideixen en afirmar que la retribució del metge higienista i de l'inspector seria de 2.500 i 1.500 pessetes anuals respectivament.

63. *La Provincia de Tarragona*, 22 de març de 1889, p. 1.

64. *La Provincia* (Tarragona) 5 d'octubre de 1889, p. 2.

Roser; la tranquil·litat, però, els durà poc. Quan el Govern Civil reassumí la competència d'Higiene Especial, el desembre de 1892, la prostitució no sols tornà amb força a l'esmentat carrer sinó que s'implantà a les immediacions de les esglésies de Sant Llorenç, de la Santíssima Trinitat i de Sant Miquel del Pla.[65] En resum, s'havia passat del foc a les brases.

65. *Diario de Tarragona*, 7 d'agost de 1890, p. 1; *Diario de Tarragona*, 21 de maig de 1893, p. 1; *Diario de Tarragona*, 28 de gener de 1894, p. 2.

SUMARI

Introducció 7

I. Optimisme higienista 11

II. Una veu en el desert 43

III. Tràfic de blanques 57

IV. Mals necessaris i béns inútils 73

V. El territori 89

VI. Sicalipsi versus puritanisme 103

VII. La bala màgica, alcohol i cocaïna 123

VIII. Viatge al centre d'un districte miseriós 139

IX. L'onada moralitzadora 159

X. Sanejament social i abolicionisme 179

XI. Militars i paisans 203

Conclusions 227

Bibliografia 233

Índex de noms 245

La revolució industrial i la progressiva consolidació del sistema capitalista van comportar una profunda transformació en l'exercici de la prostitució, la qual havia estat abolida per la monarquia hispànica en el primer quart del segle XVII. L'abolició no va significar la seva desaparició, sinó el seu pas a la clandestinitat. En implantar-se el règim liberal havia adquirit unes proporcions tals que l'Estat espanyol, igual que la majoria d'estats europeus, decidí intervenir imposant el reglamentisme, d'arrel agustiniana, que es regia per la lògica de l'economia de mercat i tenia el doble objectiu d'aturar la propagació de les malalties venèries i controlar les treballadores sexuals.

El món del sexe venal constitueix un fenomen social multidimensional perquè implica factors com la sanitat, l'economia, l'espai urbà, el tràfic de dones, la violència, els estigmes, les lleis i els reglaments, la política, les publicacions pornogràfiques (forma de sexe mediatitzat), la drogoaddicció, etc.

La present investigació és una contribució al coneixement del funcionament, pràctiques i evolució d'aquest món, històricament opac, a Catalunya des de la instauració del règim de la Restauració fins a l'acabament de la Guerra Civil.

ISBN 978-84-9191-441-9

TEXTOS I ESTUDIS
DE CULTURA CATALANA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat